

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

УДК 343.343:343.374(477)

doi: <https://doi.org/10.33270/01211181.8>

Чернявський С. С. – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Грібов М. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Корзун А. С. – ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-7579>

Використання в Україні зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням

Мета дослідження – оцінювання зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням й обґрунтування можливості та доцільності використання його окремих елементів в Україні. **Методологія.** Для досягнення зазначеної мети використано загальний діалектичний метод наукового пізнання реальних явищ, а також їх зв'язків із практичною діяльністю правоохоронних органів. Спеціальними методами дослідження, використаними в статті, є: метод системного аналізу; порівняльно-правовий; компаративний; моделювання. Теоретичний базис дослідження становлять останні наукові праці українських та іноземних учених за обраним напрямом. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу масиву доступних даних щодо теорії та практики протидії масовим заворушенням у різних країнах обґрунтовано можливості й доцільність застосування певних елементів зарубіжного досвіду в Україні. **Висновки.** Учені країн розвинутої демократії детально дослідили причини й умови виникнення масових заворушень, динаміку їх розвитку та закономірності поширення. Проте використання результатів цих досліджень в Україні можливе лише в достатньо вузькому спектрі, оскільки причини, умови та характер масових заворушень, притаманних Україні, відрізняються від таких чинників в інших державах. Реагування держави на масові заворушення слід розглядати на двох рівнях: перший – дії політичного керівництва країни (керівництва регіону, міста); другий – дії правоохоронних органів. На обох рівнях реагування має ґрунтуватися на чітко регламентованих нормах національного законодавства, зокрема тих, які відмежовують законні зібрання громадян від незаконних, а також тих, що визначають, які саме дії натовпу є масовими заворушеннями, і встановлюють відповідальність за їх організацію та участь у них. У цій частині законодавство України потребує вдосконалення. У нашій державі доцільно використовувати досвід правоохоронних органів країн Європейського Союзу щодо принципів превенції стихійних масових заворушень. До таких принципів належать: активне сприяння з боку поліції реалізації учасниками масових мирних акцій їхніх законних прав та інтересів; забезпечення чіткого виконання учасниками таких акцій приписів національного законодавства щодо проведення мирних зборів; формування в суспільстві розуміння невідворотності покарання за порушення зазначених приписів.

Ключові слова: масові заворушення; протидія злочинності; правоохоронні органи; поліція; зарубіжний досвід.

Вступ

Масові заворушення належать до найнебезпечніших кримінальних діянь, що посягають на низку важливих, охоронюваних законом суспільних відносин. Їх виняткова небезпека полягає в тому, що протиправні дії агресивно налаштованого натовпу грубо порушують публічний порядок, дестабілізують політичну та соціальну обстановку, завдають істотної шкоди державі й суспільству, а також створюють сприятливі умови для вчинення особливо тяжких злочинів проти держави та публічної безпеки.

Протягом 2009–2020 років спостерігається збільшення кількості й масштабності масових

заворушень у різних країнах. За даними Американського центру стратегічних і міжнародних досліджень (Center for strategic & international studies, CSIS) у європейських країнах антиурядові масові протести посилювалися, в середньому на 12,2 % щорічно в період з 2009-го до 2019 року. Акцій непокори 2019 року було на 216,4 % більше, ніж 2009 року. В азійських країнах масові антиурядові протести зростали приблизно на 9,9 % щороку в період між 2009-м і 2019 роками. Протести на Близькому Сході та в Північній Африці зростали і на 16,5 %, що на 44,5 % вище, ніж у середньому у світі. Зокрема, вуличні демонстрації із сутичками з

правоохоронцями відбулися в Іраку, Ірані, Лівані, Алжирі, Єгипті, Лівії, Тунісі й Азербайджані¹.

Значною масштабністю, тривалістю, особливою суспільною небезпекою, суттєвою шкодою і тяжкими наслідками вирізняються останні масові заворушення в США та країнах Західної Європи (травень–вересень 2020 року), поштовхом до яких стала загибель Джорджа Флойда. Остання хвиля масових заворушень в Ізраїлі (липень 2020 року) і Німеччині (вересень 2020 року) характеризуються сутичками з поліцією із застосуванням піротехніки й інших небезпечних предметів, спробами захоплення адміністративних будівель (Рейхстаг). Окремі групи провокаторів намагалися перетворити на масові заворушення мирні протести в Республіці Білорусі (серпень 2020 року).

У переважній більшості випадків масові заворушення заздалегідь сплановані, добре організовані та профінансовані різними зовнішніми та внутрішніми силами, які переслідують свої незаконні економічні й політичні інтереси. Саме такі масові заворушення відбулися в Донецьку та Луганську 2014 року. Відсутність належної протидії оперативними підрозділами цим заворушенням на стадіях готування та замаху призвела до втрати Україною контролю за частиною Донецької та Луганської областей. Водночас ефективна протидія оперативними підрозділами організації масових заворушень у м. Харкові стала нездоланною перепорою для захоплення території Харківської області.

В умовах сьогодення, на тлі стрімкого збільшення кількості й масштабності масових заворушень у світі, в Україні складається ситуація, надзвичайно сприятлива для використання цього виду злочинів зовнішніми та внутрішніми деструктивними силами. Адже в нашій державі дедалі поширенішими стають протестні настрої та правовий нігілізм громадян. Ця ситуація спричинена постійним зниженням рівня реальних доходів населення та його зубожінням; систематичним посиленням податкового тиску на малий та середній бізнес; підвищенням тарифів на електроенергію, природний газ, теплопостачання, комунальні послуги, а також цін на продукти та промислові товари першої необхідності; тотальним поширенням корупції на тлі повної відсутності реальних результатів діяльності антикорупційних органів й іншими факторами.

Ураховуючи те, що протягом 2014–2020 років населення дістало в доступ критичну масу вогнепальної зброї та вибухових пристроїв (унаслідок захоплення військових складів та неконтрольованого надходження зброї із зони

АТО/ООС), виникнення масових заворушень може призвести до численних жертв серед пересічних громадян і працівників правоохоронних органів. Очевидно, що організатори заворушень можуть переслідувати й мету насильницького захоплення державної влади.

Проблематика протидії масовим заворушенням має низку невіршених питань юридичного, організаційного й тактичного характеру, які потребують негайного наукового вирішення. Проте у вітчизняній юридичній науці частково розроблено лише кримінально-правові та криміналістичні питання протидії цьому виду злочинів (В. І. Бояров, О. С. Володарська, Т. П. Гусак, М. О. Дячкін, О. О. Кваша, Р. П. Олійничук, М. М. Тараненко, П. В. Шалдирван та ін.). Внесок у розвиток криміналістичних рекомендацій щодо розслідування масових заворушень останніми роками зробили такі вчені-криміналісти та практичні працівники, як В. І. Бояров, М. В. Григор'єв, В. М. Ісаєнко, Л. В. Капиця, О. П. Кузьменко, В. М. Махов, Г. І. Пічкальова, О. В. Фролов, Г. М. Чуглазов, А. С. Шаталов, П. В. Шалдирван.

Водночас наукову увагу слід спрямувати на кримінологічні й оперативно-розшукові аспекти протидії масовим заворушенням. Бракує наукових розвідок із систематизації зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням та його використання в Україні.

Мета і завдання дослідження

Метою цього дослідження є оцінювання зарубіжного досвіду протидії масовим заворушенням і внесення пропозицій стосовно можливості й доцільності використання його окремих елементів в Україні.

Для досягнення зазначеної мети необхідно було реалізувати такі завдання:

- 1) визначити сучасний стан досліджень проблем протидії масовим заворушенням зарубіжними вченими;
- 2) окреслити типи реагування на масові заворушення з боку політичного керівництва та правоохоронних органів інших держав, визначити наслідки реагування різних типів;
- 3) висвітлити особливості юридичного визначення змісту масових заворушень, правового регулювання протидії їм з боку державних органів, а також кримінальної відповідальності за організацію масових заворушень й участь у них в інших країнах світу (з визначенням елементів, що можуть бути використані для вдосконалення вітчизняного законодавства);
- 4) на підґрунті аналізу практики правоохоронних органів інших країн з протидії масовим заворушенням визначити елементи досвіду інших держав світу, які доцільно використати в Україні.

¹The Age of Mass Protests: Understanding an Escalating Global Trend. CSIS. March 2, 2020. URL: <https://www.csis.org/analysis/age-mass-protests-understanding-escalating-global-trend>.

Виклад основного матеріалу

Масові заворушення активно досліджують учені країн Європи, Америки й Азії. Більшість цих досліджень присвячено не протидії цьому явищу, а причинам й умовам, що сприяють його виникненню. Ця обставина є не лише результатом наших спостережень, а й фактом, який констатують науковці країн Західної Європи (Newburn, 2020).

Однією з останніх праць зазначеного напрямку є дослідження причин антидержавних насильницьких заворушень у країнах із розвинутою демократією (Moutselos, 2020). Автор вивчив роль міського середовища у формуванні виражених невдоволень і процесів мобілізації / протидії, які спостерігаються під час масових заворушень. Зокрема, учений розглянув великі міські соціальні житлові квартали як середовище, сприятливе для спалаху й підтримки антидержавного насильства. Він виокремлює механізми, які доповнюють стандартні пояснення заворушень, що ґрунтуються на соціально-економічних і етнокультурних проблемах. З-поміж виявлених дослідником механізмів – відмова від державного втручання у формі повсякденного адміністрування та виконання функцій екстреної поліції в зазначених кварталах. Автор проаналізував антидержавні заворушення як форму міського протесту, висвітлив розбіжності між державою і суспільством, що кореняться в міській географії та політиці, які не враховані в традиційних дослідженнях з розгортання масових заворушень за участю національних меншин у Європі (Moutselos, 2020).

Дослідження М. Мутселоса хоча й не мають своїм предметом протидію масовим заворушенням, однак можуть бути використані для вдосконалення превентивної діяльності поліції. Це стосується насамперед США та країн європейського континенту, що мають у складі міст житлові райони з поєднанням специфічних етнокультурних і соціально-економічних ознак.

На пострадянському просторі такі специфічні соціально-географічні одиниці відшукати складно (там є інші проблемні утворення з етнокультурними та релігійними особливостями, наприклад, Нагорний Карабах). Проте це не означає, що окремі результати, одержані вченими, не можуть бути застосовані в країнах, що в минулому належали до соціалістичного табору. Теза про недоцільність відмови від державного втручання у формі повсякденного адміністрування та функціонування екстреної поліції в районах зі складною (і навіть небезпечною) обстановкою є достатньо актуальною для України.

Зокрема, у районах, наближених до лінії розмежування підконтрольних Україні територій із самопроголошеними Донецькою і Луганською республіками, обстановка є вкрай напруженою. Значна частина населення цього регіону

негативно налаштована щодо представників правоохоронних органів і Збройних сил України. У цих умовах відмова від систематичного патрулювання, іншої превентивної поліцейської роботи, екстреного реагування правоохоронців на вчинені кримінальні правопорушення прогнозовано стане плідним підґрунтям для посилення антидержавних настроїв та інспірації масових заворушень.

Активно науковці країн Західної Європи та США вивчають питання трансформації законних акцій протесту в силове протистояння з правоохоронцями, погроми й підпали. Зокрема, К. Стотт і М. Редбер 2020 року здійснили теоретичне оглядове дослідження наукових праць різних галузей науки для визначення ролі, яку відіграють правоохоронні органи й соціальний контекст у динаміці масових конфліктів. Автори засвідчили важливість і цінність міждисциплінарного діалогу у вивченні трансформації масових заходів у насильницькі. Учені констатують значущість використання наукових знань для просування та захисту демократичних і ґрунтованих на правах людини форм державного втручання в масові заходи (Stott, & Radburn, 2020).

Безумовно, державне (передусім поліцейське) втручання в законні масові заходи можливе лише для захисту прав на свободу мирних зібрань і свободу думки, а також для забезпечення безпеки учасників таких зібрань. Проте якщо йдеться про масові заворушення, учасники яких вчиняють насильницькі злочини, то в пріоритеті має бути захист інтересів суспільства й держави. Стосовно учасників таких заворушень поліція зобов'язана вживати дій (зокрема силових, а також негласних), які тимчасово обмежують права і свободи людини й дають змогу припинити вчинення злочинів особами в складі агресивного натовпу, надалі притягнути їх до кримінальної відповідальності.

2020 року Б. Айвз і Дж. С. Льюїс дослідили проблему причин та умов, що сприяють переростанню мирних протестів у насильницькі. На підставі результатів статистичного аналізу вони дійшли висновку, що ескалація насильства ймовірніше відбудеться: по-перше, після недавніх репресій; по-друге, коли протести не були заздалегідь організовані. Дослідники стверджують, що протести залишаються мирними, коли громадянам надають можливість досягти поставленої мети (Ives, & Lewis, 2020).

За нашими спостереженнями, виявлені закономірності справді наявні. Затримання та арешти учасників акцій протесту часто сприяють ескалації протистояння аж до штурму службових приміщень поліції та слідчих ізоляторів. Під час стихійних протестів надмірне застосування насильства поліцією здебільшого призведе до активних агресивних дій натовпу.

Прикладом є вбивство кількох неозброєних чорношкірих чоловіків і жінок (А. Арбері, Б. Тейлор і Дж. Флойда) спровокувало масові громадські заворушення з висуненням соціально-політичних вимог і подальшим переростанням протестів у «кримінальні карнавали» (Galea, & Abdalla, 2020).

Відомості щодо цього феномену використовують не лише поліція окремих країн (для того, щоб утриматися від невиправданого застосування сили), а й зловмисники (для створення ситуації перетворення мирного протесту на масові заворушення). В одних випадках організатори масових заворушень заздалегідь підбирають «сакральну» жертву й самі інспірують насильство над нею – аж до фізичної ліквідації. В інших – спеціально підготовлені групи екстремістів активно провокують поліцію на силові дії.

Реакція громадськості й тимчасових ситуативних соціальних утворень (натовпу) на різні методи та форми роботи поліції (зокрема силові) під час масових протестів активно досліджують у контексті поширення пандемії COVID-19. Так, С. Райхер і К. Стотт аналізують умови, за яких ця пандемія приведе або до соціального порядку (дотримання заходів, введених владою для контролю пандемії), або до соціального безладу (опір таким заходам і виникнення відкритого конфлікту). Використовуючи приклади з різних країн (Великої Британії, США, Франції), автори роботи виокремлюють три фактори, які визначають, чи приймають люди заходи контролю, чи чинять опір їм. Це історичний контекст відносин між державою та суспільством, стиль керівництва під час пандемії та процедурна справедливість у розробленні й застосуванні карантинних заходів. Крім того, дослідники аналізують, як контролюється криза, як методи поліцейської діяльності впливають на переростання невдоволення людей у заворушення. Учені також розглядають перспективи збереження громадського порядку під впливом розвитку пандемії (Reicher, & Stott, 2020).

Чимало наукових праць присвячено закономірностям поширення масових заворушень. Одні вчені досліджують поширення безладів в окремій країні (регіоні країни) в конкретний проміжок часу. Інші – аналізують різні за охопленою територією, історичним періодом, масштабністю і тривалістю масових заворушень.

Учені (Л. Боннас-Гахот, Х. Берестецький, М. Депюазе) аналізували питання поширення масових заворушень 2005 року у Франції. Вони розпочалися в бідному передмісті Парижа, потім поширилися в усій країні. Ці заворушення тривали близько трьох тижнів, попри відсутність переміщення учасників з одного району в інший. Доступ до щоденних даних поліції дав змогу дослідникам вивчити динаміку поширення

заворушень. У роботі зазначено, що заворушення поширювалися за моделлю, схожою на епідемію. Автори дають точну математичну характеристику терміна «хвиля заворушень» і забезпечують візуалізацію її поширення навколо Парижа. Згідно з отриманими науковими даними, географічна близькість зіграла визначальну роль у поширенні заворушень, хоча інформація про них була публічно доступною, її активно висвітлювали в засобах масової інформації. Дослідники стверджують, що такий підхід забезпечує підґрунтя для моделювання динаміки спонтанних колективних повстань (Bonnasse-Gahot et al., 2018).

Слід зазначити, що в цьому випадку предметом дослідження та висновків стали саме стихійні масові заворушення. Вони поширювалися в специфічних районах з прийшлим населенням, якому властиві особливі традиції, культура та релігія (відмінні від менталітету корінного населення). Причинами протистояння стали саме етнокультурні фактори, поєднані із соціальними. Отже, застосовувати результати зазначеного дослідження до спеціально організованих масових заворушень на інших територіях та в інших країнах слід обережно. Зокрема, в Україні поки немає таких соціально-географічних умов, які могли б призвести до масових заворушень схожого типу.

Інша група дослідників (Л. Белл, М. Біддлстон, Р. Болл, Дж. Друрі, М. Ловелл, Ф. Невілл, С. Райан, С. Райхер, К. Скотт, С. Чоудхурі) вивчила заворушення, що виникли в серпні 2011 року в трьох різних містах Англії, щоб перевірити роль соціальної ідентичності в поширенні заворушень. Учені системно опрацювали кілька джерел, щоб сформували розповідь про події, а також проаналізували інтерв'ю із 68 учасниками. За його результатами було виявлено докази двох шляхів впливу на поширення заворушень: «когнітивного» і «стратегічного». Для деяких учасників мотиви участі в безладах були надзвичайно егоїстичними, а загальна ідентичність стала основою продовження їх участі в заворушеннях. Для інших ці заворушення стали фактором самоствердження та розширення власних можливостей, оскільки демонстрували вразливість спільного ворога (поліції). У кожному осередку динаміка взаємодії опосередковує зв'язок між початковим сприйняттям заворушень і подальшими колективними діями. Корисність отриманих результатів, на думку авторів дослідження, полягає в тому, що вони надають можливість урахувати послідовність поширення міських заворушень (Drury et al., 2019).

У цьому випадку було досліджено один з видів масових заворушень. У деяких джерелах його називають «кримінальний карнавал». Він не пов'язаний із традиційними політичними протестами. Більшість учасників цих заворушень не мали жодної мети, крім власне протесту. Вони не пред'являли жодних вимог. Їх злочинні діяння

полягали не лише в погромах і підпалах, а й у пограбуваннях та розбоях. Чимало учасників заворушень в інтерв'ю зізналися, що брали участь у цих акціях, оскільки це було весело. Свідки подій розповідають про «карнавальну атмосферу» в місцях погромів, де активно розважалися підлітки.

Результати здійснених досліджень, безумовно, можуть бути використані для планування дій поліції в разі виникнення схожих масових заворушень у країнах, яким притаманні кримінальні карнавали (Велика Британія, Франція, США тощо). На пострадянському просторі, зокрема в Україні, заворушень цього виду не було ніколи. Проте виключати можливість їх виникнення не слід. Водночас для пострадянського простору типовими є масові заворушення, що мають політичне підґрунтя та не супроводжуються вчиненням злочинів корисливого спрямування. Їх поширення, імовірно, має інші механізми.

Усі перелічені вище наукові праці присвячені вивченню причин та умов, що сприяють виникненню масових зворушень, трансформації мирних зборів в агресивні. Цей предмет досліджують і в інших наукових розвідках. У червні 2020 року Т. Ньюберн (представник департаменту соціальної політики Лондонської школи економіки і політичних наук) опублікував статтю, у якій проаналізував низку таких робіт. Він, як й інші дослідники, акцентує на тому, що останніми роками увагу вчених привертала причини й умови виникнення масових заворушень. Тому бракує уваги іншим, не менш важливим питанням (Newburn, 2020).

Пріоритетність вивчення причин та умов виникнення масових заворушень є виправданим з позицій створення теоретичної основи для розроблення ефективних методів запобігання цьому виду злочинів. Адже знання причин масових заворушень надає можливість не допустити їх виникнення. Однак останні події (масові заворушення) 2019–2020 років у США та країнах Європейського Союзу засвідчують, що їхні уряди або не хочуть використовувати наукові досягнення в цій галузі, або не можуть цього робити, або просто ігнорують їх. Масові заворушення виникають дедалі частіше й охоплюють дедалі більші території та маси людей. А отже, і протидія заворушенням має не превентивний, а реактивний характер, що передбачає застосування насильства, яке провокує поширення протестів.

Тому цілком слушно деякі дослідники ще в минулому десятилітті акцентували на необхідності наукового вивчення не тільки превентивної, а й реактивної складової кримінологічної протидії масовим заворушенням. Зокрема, 2009 року С. Уілкінсон, узагальнюючи дослідження минулого століття, зауважує, що вчені виявили безліч різних економічних, політичних, демографічних та інших

факторів, які пов'язані з поширенням масових заворушень. Однак під час вивчення цього виду злочинів увагу спрямовують на фактори, що спричиняють насильство, однак недостатньо дослідженими є питання реакції держави на заворушення. Автор вважає, що розуміння політичних стимулів, які спонукають демократичні й авторитарні держави в одних випадках допускати заворушення, а в інших – застосовувати найсуворіші заходи правопорядку для їх придушення, є ключем до пізнання різноманітних виявів насильства, що вчиняє натовп (Wilkinson, 2009).

Колишній офіцер Королівської поліції Гонконгу (керівник підрозділу контртерористичної розвідки) М. Пурбрік здійснив детальний хронологічний огляд розвитку протестів у Гонконзі. Він дослідив проблеми політичної відповіді з боку урядів Гонконгу й Пекіна, а також розглянув тактику протестувальників, критично проаналізував тактичну й стратегічну відповідь на протести з боку поліції Гонконгу (Purbrick, 2019). Автор констатує, що поліція стала заручником бездіяльності уряду, який не спромігся вчасно відреагувати на масові заворушення шляхом прийняття необхідних політичних рішень. Водночас він викриває недоліки в організації роботи поліції (у статичному та динамічному аспектах), урахування яких може бути використано для підвищення ефективності протидії масовим заворушенням.

Аналізуючи матеріали, представлені дослідником, а також відомості про перебіг і наслідки масових заворушень 2013–2020 років в Україні, Киргизстані, Франції, Німеччині, США та деяких інших країнах, можна дійти однозначного висновку, що реагування держави на масові заворушення політичного та соціально-економічного спрямування доцільно розглядати на двох рівнях: а) дії політичного керівництва країни (керівництва регіону, міста); б) дії правоохоронних органів.

На першому, базовому, рівні («а») можливі декілька варіантів дій:

1) прийняття політичних (управлінських) рішень щодо задоволення (часткового задоволення) законних вимог організаторів й учасників насильницького протесту задля вирішення конфлікту в мирний спосіб й уникнення подальшого застосування сили;

2) однозначне відхилення поставлених вимог на підставі арсеналу засобів для припинення масових заворушень, зокрема застосування насильства до правопорушників;

3) ухилення від прийняття рішень (бездіяльність) без чітких інструкцій для правоохоронних органів.

Перший варіант є найоптимальнішим з позиції припинення заворушень без застосування насильства. Він найбільш прийнятний і для поліції (правоохоронних органів). Проте цей варіант не гарантує припинення масових заворушень. Адже

якщо вони інспіровані певними внутрішніми чи зовнішніми гравцями, добре профінансовані, організовані та керовані, то насильницькі протести триватимуть до досягнення мети, яку поставили замовники цієї «соціальної вистави» (зміна влади, одержання контролю над певними ресурсами тощо). Організатори заворушень будуть висувати нові й нові вимоги, будуть вчиняти спроби спровокувати правоохоронців на надмірне застосування сили.

Другий варіант дій у більшості випадків призведе до ескалації протестів і підвищить імовірність застосування насильства злочинним натовпом. Він потребує від поліції системи чітких продуманих заходів, що передбачають застосування виправданого насильства до правопорушників. Цей варіант можливий лише за умов: по-перше, чіткої координації дій політичного керівництва та правоохоронців; по-друге, неухильного дотримання законності (політичним керівництвом – під час прийняття рішень; поліцією – у разі обмеження прав людини й основоположних свобод).

Третій варіант є найгіршим для правоохоронних органів, оскільки створює ситуацію невизначеності. Відсутність чіткого рішення політичного (регіонального) керівництва дає підстави для сумнівів у незаконності протестів (водночас незаконність насильницьких дій осіб у складі агресивного натовпу під сумнів не ставлять). Це може призводити до дезорганізації поліцейських сил унаслідок їх розділення на прихильників протестів (які поблажливо ставляться до виявів насилля з боку натовпу) та прибічників застосування жорстких заходів придушення заворушень. Унаслідок цього різними є реакції поліцейських на вчинювані натовпом правопорушення: в одних випадках – мовчазний дозвіл на вчинення злочинів, в інших – надмірне застосування сили. І те, й інше завдає шкоди інтересам суспільства. За першим сценарієм це безпосереднє завдання шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам, за другим – порушення прав людини, що призводить до ескалації протестів.

Викладене дає змогу дійти висновку, що реагування держави на масові заворушення (як на політичному рівні, так і на рівні роботи правоохоронних органів) має ґрунтуватися на чітко регламентованих нормах національного законодавства й міжнародних нормативно-правових актів. Найважливішими в цьому контексті є ті законодавчі акти, які розмежовують законні зібрання громадян і незаконні, а також ті, що визначають, які саме дії натовпу є масовими (цивільними) заворушеннями, встановлюють кримінальне покарання за їх організацію та (або) участь у них.

Рішення політичного керівництва країни можуть по-різному оцінювати сторони політичного конфлікту з позиції законності. Таких рішень може й не бути взагалі. Однак не має бути неоднозначності в оцінюванні законності дій правоохоронних органів. Тому норми законодавства щодо методів і засобів протидії масовим заворушенням мають бути максимально точними та зрозумілими.

Лише на цій підставі можна розробляти конкретні заходи протидії масовим заворушенням, розмежувавши їх на превентивні (профілактика), пошукові (виявлення ознак підготовки, організації масових заворушень) і реактивні (виявлення, припинення, розслідування).

Профілактику масових заворушень здебільшого здійснюють на загальносоціальному рівні через систему заходів соціального, економічного, етнокультурного спрямування, їх уживає політичне керівництво країни. Однак поміж цих заходів важливе місце мають посідати і юридичні, які відображають взаємозв'язок превентивної діяльності з реактивною діяльністю держави. Ідеться про законодавче визначення масових заворушень і встановлення кримінальної відповідальності за участь у них та їх організацію.

Визначивши зміст (склад) масових заворушень і встановивши міру покарання за їх вчинення, держава визначає ступінь тяжкості цього злочину, його суспільної небезпеки. Пропорційно до цієї тяжкості мають визначати й ступінь обмеження прав людини та основоположних свобод, що може застосовувати поліція для протидії масовим заворушенням.

У Великій Британії проведення демонстрацій і походів регламентує Закон про охорону громадського порядку (1986). Проведення вуличних заходів санкціонує поліція. Організатори повинні не пізніше ніж за шість робочих днів до початку заходу повідомити про дату, місце та час проведення, маршрут руху, прізвища й адреси організаторів. Зазначений закон містить і визначення масових заворушень. Зокрема, у ньому передбачено, що в разі коли 12 або більше осіб застосовують чи погрожують застосувати насильство щодо інших людей або власності суспільного користування в такий спосіб, що людина, буде відчувати страх за власну безпеку, то кожен, хто застосовує незаконну силу, буде обвинувачений в організації масових заворушень з призначенням покарання до 10 років в'язниці.

Параграф 125 Кримінального кодексу ФРН визначає, що той, хто як виконавець або співучасник у складі натовпу, що загрожує громадській безпеці, застосовує насильство проти людей чи майна або погрожує застосуванням такого насильства чи активно демонструє свою готовність до таких дій, – буде засуджений до позбавлення волі на строк до трьох років або до штрафу, якщо вчинене діяння не містить ознаки

такого, що відповідно до вимог кримінального закону карається суворіше.

Німецький законодавець як особливо тяжкі визначає ті випадки, коли злочинець мав при собі вогнепальну зброю, яку мав намір застосувати, або через насильство поставив у небезпеку життя чи здоров'я людини, або міг спричинити шкоду чужому майну. Такі діяння карають позбавленням волі на строк до десяти років.

У главі 16 Кримінального кодексу Швеції зазначено, що в разі якщо натовп порушує громадський порядок, демонструє намір застосувати насильство до представників публічної влади, або іншим шляхом примусити владу до певних дій, чинити опір і не розходитися, коли влада наказує це зробити, то організатори й підбурювачі мають бути засуджені до позбавлення волі строком до чотирьох років, а інші учасники заворушень – до штрафу або позбавлення на строк до двох років. У разі коли натовп розійшовся за наказом влади, то організатори й підбурювачі повинні бути засуджені за змову до штрафу або до позбавлення волі на строк до двох років.

У Кримінальному кодексі Польщі (ст. 254) передбачено, що той, хто бере активну участь у діях натовпу, усвідомлюючи, що його учасники спільними зусиллями здійснюють насильницьке посягання на особу чи майно, має бути притягнений до кримінальної відповідальності з призначенням покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років.

Стаття 133 Кримінального кодексу Данії встановлює кримінальну відповідальність для осіб, які підбурюють до незаконного зібрання з наміром здійснення або погрози заподіяння насильства щодо людей або майна у вигляді взяття під варту чи тюремного ув'язнення на строк до трьох років. Те саме покарання застосовують до керівників зібрання та будь-якого учасника, який, знаючи про те, що наказ розійтися був законним, не виконує його.

У ст. 290 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки зазначено, що організатори й підбурювачі масових громадських заворушень, які призвели до неможливості нормального здійснення робочої, виробничої, господарської, викладацької та науково-дослідної діяльності й стали причиною значних збитків, за обтяжуючих обставин – караються позбавленням волі на строк від 3 до 7 років; ті самі діяння, учинені активними учасниками масових заворушень, – караються позбавленням волі на строк до 3 років, короткостроковим арештом, наглядом або позбавленням політичних прав.

Організатори й підбурювачі нападу на державний орган, що призвів до неможливості здійснення нормального функціонування державного органу та завдав значної шкоди, – карається

позбавленням волі на строк від 5 до 10 років; те саме діяння, учинене активними учасниками масових заворушень, – карається позбавленням волі на строк до 5 років, короткостроковим арештом, наглядом або позбавленням політичних прав.

Стаття 291 цього документа передбачає, що організатори та підбурювачі масових громадських заворушень на транспортних станціях, причалах, в аеропортах цивільної авіації, на ринках, у парках, кінотеатрах, на виставках і стадіонах або в інших громадських місцях; організатори й підбурювачі масового блокування транспортного сполучення або дезорганізації транспортного сполучення, протидії та перешкоджання працівникам державних органів, які виконують свої службові обов'язки з охорони громадського порядку, за обтяжуючих обставин – караються позбавленням волі на строк до 5 років, короткостроковим арештом або наглядом.

Законодавець Японії, встановлюючи кримінально-правову заборону масових заворушень, відніс зазначений склад злочину до глави 8 Кримінального кодексу, яка має назву «Злочин, що становить заворушення».

У ст. 106 цього документа зазначено, що особа, яка вчиняє насильницький напад у складі натовпу або погрожує таким нападом, тим самим вчиняє злочин, за який встановлено покарання відповідно до ролі, яку виконувала така особа: організатор (керівник) карається позбавленням волі з примусовою працею або без такої на строк від 1 до 10 років; підбурювачі й активні учасники караються позбавленням волі з виправними роботами або без них на строк від 6 місяців до 7 років; особа, яка просто прямувала за іншими, карається штрафом до 100 000 ієн.

У ст. 107 Кримінального кодексу Японії передбачено, що в разі якщо натовп зібрався з метою здійснення насильства або погроз, попри на те, що від уповноваженої посадової особи тричі й більше разів надходив наказ розійтися, однак не розійшовся, його організатори (керівники) караються позбавленням волі з примусовою працею або без такої на строк до трьох років, інші особи караються грошовим штрафом на суму до 100 000 ієн.

На підставі викладеного вище можна дійти висновку, що в провідних економічно розвинутих країнах масові заворушення, вчинені за обтяжуючих обставин, суворо караються законом (до 10 років позбавлення волі у Великій Британії, Німеччині, Китаї). За відсутності таких обставин організаторам, підбурювачам й активним учасникам масових заворушень може загрожувати покарання до семи років позбавлення волі.

Встановлені законодавцями різних країн суворі міри відповідальності за організацію масових заворушень та участь у них мають

справляти вагомий превентивний вплив на учасників масових акцій, стримуючи їх від застосування насильства. Однак такий вплив буде ефективним лише в тому разі, коли наявна чітка та зрозуміла негативна реакція політичного керівництва держави й поліції на масові заворушення з подальшим кримінальним переслідуванням і засудженням винних.

Дослідники І. М. Волков й О. Г. Поцєбіна, аналізуючи нормативно-правові акти різних країн як засобу забезпечення громадської безпеки під час припинення масових заворушень, акцентують на тому, що, крім встановлення кримінальної відповідальності за цю категорію злочинів, важливе значення має законодавча регламентація мирних зібрань і підтримання громадської безпеки й громадського порядку в належному стані під час проведення таких зібрань. Наявність спеціалізованого закону, який регламентує цю специфічну сферу суспільних відносин, надала б можливість запобігти хаотичному розвитку подій, окреслити цивілізовані межі взаємодії між владою та громадянським суспільством, для отримання законодавчо встановлених правил громадського порядку й безпеки. Він встановив би прийнятні в демократичному суспільстві правила поведінки як для організаторів й учасників заходів, так і для органів влади, їхніх посадових осіб (зокрема правоохоронців) стосовно основних питань, пов'язаних з підготовкою, перебігом і завершенням масового заходу.

В умовах сьогодення в Україні немає спеціалізованого закону про свободу мирних зібрань. Цю сферу суспільних правовідносин регулюють відповідні положення Конституції України, адміністративного та кримінального законодавства, розрізнені підзаконні нормативно-правові акти. Вбачається, що необхідність прийняття такого закону є актуальним питанням. Під час підготовки його тексту доцільно врахувати світову практику організації та проведення масових заходів (Volkov, & Potsebina, 2019).

У Сполучених Штатах Америки законодавчі вимоги до проведення масових заходів (мітингів, маніфестацій) встановлюють органи влади відповідних штатів. Терміни завчасного повідомлення органів влади про запланований масовий захід різні: у Нью-Йорку – 45 днів, у Лос-Анджелесі – 40 днів, у Вашингтоні – 15 днів до початку заходу. Несанкціоновані масові заходи отримують статус «публічні заворушення», і поліція дістає право застосовувати силових способів припинення таких заходів. До учасників несанкціонованих демонстрацій може бути застосовано покарання у вигляді різних за розміром штрафів (максимально до 3000 доларів) або позбавлення волі залежно від тяжкості вчинених правопорушень (Volkov, & Potsebina, 2019).

Відповідно до зазначеного Закону про охорону громадського порядку 1986 року, у Великій Британії організатори повинні не пізніше ніж за шість робочих днів до початку заходу повідомити про дату, місце й час проведення, маршрут руху, прізвиська та адреси організаторів. Порядок проведення вуличних демонстрацій та мітингів у Німеччині регламентує Федеральний закон «Про зібрання і походи» (1978). Цей нормативний акт встановлює строки подання повідомлення про запланований захід, регламентує порядок проведення та відповідальність за порушення встановлених вимог. Передбачено випадок, коли керівник масового заходу не може забезпечити виконання своїх розпоряджень, він повинен негайно оголосити про припинення заходу. З цього моменту всі учасники масового заходу, хто не підкорився вимогам організаторів, отримують статус «особи, що діє проти громадського порядку», і до них може бути застосовано кримінальну відповідальність.

Системний аналіз положень законодавства інших країн і стану нормативно-правового регулювання мирних зібрань в Україні дає підстави вважати цілком слушними пропозиції І. М. Волкова та О. Г. Поцєбіної щодо правового врегулювання питань проведення масових заходів. Утілення цих пропозицій в життя може значно поліпшити превентивну роботу підрозділів поліції та інших правоохоронних органів, що мають на меті забезпечувати громадський порядок та публічну безпеку.

Водночас зауважимо, що відвернення загрози виникнення (організації, інспірації) масових заворушень підрозділами поліції має ґрунтуватися не лише на чіткому виконанні приписів законів щодо проведення мирних зборів й усвідомленні невідворотності покарання за їх порушення. Запобігання вчиненню масових заворушень має ґрунтуватися на своєчасному одержанні й ефективному інформуванні про конспіративні дії з підготовки та організації масових заворушень. Ми запропонували низку заходів, за допомогою яких може бути виконано це завдання (переважно негласних) (Hribov, 2019). Проте в науковій, науково-популярній та публіцистичній літературі інших країн про такі заходи не йдеться. Імовірно, це пов'язано з двома обставинами. По-перше, такі заходи часто обмежують права людини й основоположні свободи, оскільки передбачають негласне збирання інформації по окремих осіб і певні соціальні групи. Їх проведення до того, як до правоохоронних органів надійшла інформація про вчинення злочину, у більшості країн є незаконним. Тому поліція або відмовляється від їх здійснення, або застосовує їх поза правовим полем. По-друге, інформація про такі заходи правоохоронні органи інших країн можуть засекречувати.

У разі якщо заходи поліції з виявлення конспіративних дій, пов'язаних з підготовкою масових заворушень, а також заходи відвернення безладів не спрацювали, правоохоронним органам доводиться припиняти заворушення, що уже розпочалися. Подеколи власних сил поліції замало, аби відновити громадський порядок і забезпечити публічну безпеку. Тому право різних країн передбачає залучення інших силових структур для виконання внутрішньодержавних завдань.

Зокрема, у Франції, Італії, Іспанії та Португалії суб'єктами застосування сили для припинення масових заворушень, окрім поліції, можуть бути й підрозділи жандармерії. Це вельми специфічний правоохоронний і одночасно військовий орган, що спільно з поліцією забезпечує внутрішню безпеку держави, а також виконує функції прикордонних військ, внутрішніх військ, морської та військової поліції.

Попри наявність жандармерії, у разі необхідності, політичне керівництво Франції (та інших країн) може залучати регулярні збройні сили для забезпечення внутрішньої безпеки в масштабах усієї країни.

У США та Великій Британії ґрунтовним є досвід і досконалою законодавча база залучення збройних сил до припинення масових заворушень, коли поліція не може виконати це завдання.

У разі якщо влада штатів не може впоратися з надзвичайними обставинами, парламент або губернатор штату (на підставі ст. 4 розділу 4 Конституції США) має право запросити федеральну допомогу, а президент США зобов'язаний її надати. Крім того, президент США має право втрутитися і самостійно, якщо, на його думку, обстановка в конкретному штаті загрожує національній безпеці країни. На відміну від губернаторів, президент у разі потреби має право використовувати частини Національної гвардії будь-якого штату для підтримання правопорядку й захисту населення в будь-якій точці країни (Вуков, & Kikot-Hlukhodedova, 2017).

Крім того, керівництво США за необхідності ефективно використовує збройні сили під час вирішення внутрішньодержавних конфліктів. Це відбувається виключно в межах закону. Досвід США в цій сфері успішно застосовують у всьому світі. Зокрема, під час придушення масових заворушень у м. Лос-Анджелесі 1992 року, що виникли після виправдувального вироку суду присяжних (усі присяжні були білими) щодо поліцейських, які вбили під час затримання одного афроамериканця і важко поранили іншого, крім сил поліції, яких явно було замало, активно використовували заздалегідь мобілізовану (масові заворушення були прогнозованими) дивізію Національної гвардії. Коли стало очевидно, що й цих сил замало, президент США Джордж Буш (старший) наказав відправити для припинення

зворушень ще й бригаду морської піхоти – елітне з'єднання збройних сил. Унаслідок цього протягом кількох днів порядок у місті було відновлено, проте збиток від погромів становив понад 6 млрд доларів, понад півсотні людей було вбито, а 2116 осіб дістали поранення. Жорсткість заходів з придушення цих наймасовіших заворушень у США ХХ ст. мало й позитивний ефект: до 2020 року масових заворушень у цьому місті більше не було, а до 1992 року вони відбувалися в середньому раз на 5 років

Збройні сили для протидії масовим заворушенням у США було залучено влітку 2020 року. Безлади у Вашингтоні припиняли за допомогою бойових вертольотів армії США. В охопленій безладами Вашингтон було введено регулярну армію. Згідно з даними телеканалу FoxNews, бойові вертольоти з'явилися над Чайнатаун, де, попри комендантську годину, тривали протести й погроми. Було застосовано особливу тактику розгону натовпу. Три вертольоти (два UH-60 BlackHawk і UH-72 Lakota) на низькій висоті баражували над людьми, здіймаючи шум і пил.

У ФРН з 1950 року діє окремий орган поліції, спеціально призначений для придушення заворушень, несанкціонованих демонстрацій, страйків (Bereitschaftspolizei). Його підрозділи є в усіх землях, їх чисельність становить близько тисячі осіб, що перебувають на казарменому положенні. У звичайних умовах вони підпорядковані міністру внутрішніх справ землі, однак у випадку «загрози вільному демократичному ладу» переходять у розпорядження федерального міністра внутрішніх справ.

Цей орган об'єднує три департаменти, три технічні оперативні підрозділи й 18 сотень спецпризначенців, має 14 штабів поліції. Сили Bereitschaftspolizei залучають, якщо потреба в персоналі перевищує можливості оперативного районного поліцейського управління для операцій в особливих випадках або якщо потрібний спеціальний досвід і спеціальне обладнання цього органу поліції.

Безумовною підставою для залучення сил Bereitschaftspolizei є: чисельні демонстрації в усій Німеччині; проведення Європейського або Всесвітнього економічного саміту; державні візити й футбольні матчі з високим рівнем ризику.

Bereitschaftspolizei має три оперативно-технічні підрозділи (ТТЕ) поліції по боротьбі із заворушеннями, що розташовані в штаб-квартирі поліції в Бохумі, Кельні й Вупперталі. Кожен з них розділений на групу інформації та зв'язку, технічну групу і групу водометів й інших спеціальних транспортних засобів.

Зауважимо, що в законодавстві ФРН також регламентовано порядок залучення збройних сил до виконання внутрішньодержавних завдань в особливих умовах. Причому, на відміну від

США, Великої Британії, Франції, Італії та Іспанії, він досить детально визначений у Конституції. Проте слід зазначити, що жодного разу в новітній історії цим конституційним правом керівництво не скористалося.

Правова регламентація порядку залучення різних суб'єктів (поліція, жандармерія, збройні сили тощо) для припинення масових заворушень у країнах Європейського Союзу органічно доповнена правовим регулюванням порядку застосування сили до учасників масових акцій.

У деяких країнах Європи порядок припинення масових заворушень регламентований кримінальним законодавством. У Кримінальному кодексі Франції (ст. 431-3) визначено поняття «зібрання» як будь-яке скупчення людей, яке може порушити громадський порядок. Воно може бути розігнане силами державних органів після двох безрезультатних наказів розійтися, які віддали уповноважені на це особи. Це положення деталізовано в ст. L211-9 Кодексу внутрішньої безпеки Франції, де чітко регламентовано порядок розігнання зібрання. Згідно із цим порядком, відповідна публічна особа (префект, мер, офіцер судової поліції та інші) має оголосити спочатку «Покора закону! Розійтися!», потім зробити три попередження про застосування сили. Попередження через гучномовець супроводжується запуском червоної сигнальної ракети. Якщо планують застосувати зброю, останнє попередження повторюють двічі. Аналогічні норми є в законодавстві різних країн.

Виконання законодавчих приписів щодо порядку припинення масових заворушень в окремих країнах Євросоюзу намагаються доповнювати застосуванням тактики, що ґрунтується на досвіді аналогічних подій у минулому та демократичних цінностях. Зокрема, 4–16 червня 2001 року шведське місто Гетеборг, у якому проходив саміт ЄС, охопили масові заворушення, які за рівнем насильства та заподіяної шкоди були чи не наймасштабнішими в його історії. Унаслідок сутичок антиглобалістів з поліцією центральна частина міста була значно пошкоджена. Уперше з 1931 року ситуація під час протесту вийшла з-під контролю, і поліція відкрила вогонь по учасниках протестів¹.

Аналіз гетеборзьких заворушень (на підставі досвіду поліції Великої Британії, Нідерландів, Німеччини й Данії, а також результатів наукових досліджень і рекомендацій експертів з питань психології натовпу) дав змогу правоохоронцям Швеції розробити нову ефективну модель протидії масовим заворушенням, яка безперервно розвивається досі. Ця модель ґрунтується на ідеї

¹ Скандинавський рецепт для українських мітингів: як має діяти Нацполіція під час масових безладів. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/09/21/7071318/>.

захисту поліцією учасників мирного зібрання: останні мають сприймати поліцейських як тих, хто захищає та охороняє їхні права, а не посягає на них (принцип «сприяння»).

Такий підхід передбачає, що більшість людей на будь-якому мітингу прагнуть, щоб захід пройшов мирно. Проте якщо поліція діятиме неправильно, якщо буде агресивно налаштована, то радикальна меншість може схилити інших людей на свій бік. Діяти жорсткіше поліція має лише в разі виникнення істотної загрози ескалації. Якщо ж одразу збентежити натовп шоломами та щитами, ефект може бути протилежний очікуваному. Тому поліцейські не мають одразу з'являтися на мітингу без засобів пасивного й активного захисту та спеціального обладнання. Крім того, щоб робота поліції була ефективною, потрібен постійний діалог з організаторами демонстрації чи масового заходу, адже це допомагає визначити та завчасно нейтралізувати потенційні джерела загрози².

Шведська модель виявилася достатньо ефективною. Тому деякі її елементи були запозичені правоохоронними органами окремих європейських країн (з огляду на місцеву специфіку). Були і спроби використати цей досвід для підготовки українських правоохоронців до дій під час масових заходів. Восени 2017 року Консультативна місія ЄС проводила в Україні тренінги в межах програми підготовки командного складу підрозділів поліції з охорони громадського порядку.

З приводу викладеного слід зауважити, що зазначають власне ініціатори перейняття шведського досвіду: «у Швеції поліція має чи не найвищий у світі рівень суспільної довіри. Опитування засвідчують, що понад 90 % шведів довіряють поліцейським»³. Таких показників довіри немає в жодній з країн пострадянського простору. Навпаки, тотальна недовіра до поліції сприяти ескалації конфлікту під час масових заворушень.

Крім того, пропонується підхід є дієвим у тих випадках, коли перетворення мирних зборів у масові заворушення не були заздалегідь інспіровані. Спеціально організовані безлади розгортаються незалежно від того, чи сприяла поліція учасникам мирного протесту.

Поліція може сприяти реалізації лише законних прав й інтересів учасників зборів і тільки в тому випадку, коли їхні вимоги та дії не виходять за межі, встановлені правовими актами. Учасники інспірованих безладів будуть навмисно порушувати закон і висувати вимоги, які йому не відповідають. У разі задоволення одних вимог буде висунуто інші.

² Там само.

³ Там само.

Для інспірації масових заворушень використовують саме мирні зібрання, які фактично є лише прикриттям. Події здебільшого розгортаються за двома сценаріями.

Перший з них передбачає, що мирне зібрання є узгодженим і санкціонованим органами влади, відповідно до встановленого порядку. Проте під час його проведення організатори й учасники порушують встановлені умови з явним нехтуванням вимог законодавства. Це виявляється в зміні місць і часу збору, маршрутів руху учасників протесту. Організатори публічно оголошують нову мету та керують діями натовпу з її досягнення. Коли ж поліція намагається повернути процес у законне русло (перекриває напрямки руху мітингувальників, що загрожують безпеці й правопорядку, припиняють правопорушення), то організатори закликають чинити опір законним діям поліції всіма силами (взятися за руки, утворивши живий ланцюг, сісти на землю, проривати кордони поліції). Натовп приводять до збудженого стану. Учасники протесту застосовують проти правоохоронців камені, пляшки, запалені фаєри. Поліція вимушено проводить вибіркоче затримання осіб, які порушують законодавство. Це призводить до ще більшої ескалації, заворушення продовжують розгортатися.

Другий сценарій передбачає, що ініціатори акції призначають й організують її без одержання встановлених законом дозволів (або ж не погоджуються з умовами, висунутими органами влади), усвідомлено йдуть на проведення несанкціонованого масового заходу. Учасники протесту не виконують законних вимог представників влади, провокують поліцію на застосування сили. Провокації тривають доти, доки не забезпечать очікуваного результату. Після застосування поліцією сили натовп приходить у збуджений стан через обурення внаслідок застосування поліцією сили.

Для реалізації сценаріїв використовують «розумний натовп», керований спеціально підготовленими екстремістами. У таких випадках шведський підхід навряд чи спрацює. Його можливо й потрібно застосовувати для утримання в межах закону лише тих мирних акцій протесту, які справді запланували організатори як ненасильницькі, тож вони лише всупереч їхньому керівному впливу можуть перерости в масові заворушення.

В інших випадках, а також у випадках, коли шведський підхід було застосовано, але він не спрацював, правоохоронці не мають іншого вибору, аніж як застосовувати силу. Її застосування має бути підпорядковано принципу достатності (тобто заподіяння найменшої шкоди особам, які перебувають у складі натовпу, з досягненням максимально можливого результату).

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що вдалий досвід застосування сили для локалізації та припинення масових заворушень накопичено в Російській Федерації. Цей досвід знайшов втілення не лише в певних методичних розробках, а й у результатах наукових досліджень. Зокрема, В. В. Фомін в контексті аналізу практики правоохоронних органів Російської Федерації змоделивав алгоритм дій з припинення масових заворушень. Цей алгоритм у найзагальніших рисах відображає російський підхід до вирішення досліджуваного питання.

Учений достатньо широко ставиться до проблеми, досліджуючи не лише силове припинення заворушень, а й можливі варіанти уникнення чи мінімізації застосування сили. Це частково наближує пропонований підхід до шведського. Зокрема, основними елементами тактики припинення масових заворушень дослідник вважає: а) збір й аналіз інформації, прогнозування розвитку подій та варіантів протиправних дій; б) вжиття невідкладних заходів для нейтралізації активних лідерів й угруповань з використанням оперативних і режимних можливостей; в) концентрація сил і засобів для створення матеріальної (фізичної) та психологічної переваги над учасниками заворушень; г) задоволення законних вимог громадян; д) використання всіх можливостей для локалізації конфліктів без застосування сили, деморалізації організаторів, підбурювачів й учасників (Fomin, 2019).

Водночас В. В. Фомін згадує про можливість припинення масових заворушень у мирний спосіб (без застосування сили). Щоправда, науковець не пропонує переліку й не висвітлює зміст таких можливостей. Достатньо дивним є твердження про мету несилової локалізації конфліктів: «для деморалізації організаторів, підбурювачів й учасників», оскільки така деморалізація швидше є засобом припинення (або відвернення) масових заворушень, ніж навпаки.

Є сумніви й стосовно того, що задоволення законних вимог громадян можна розглядати як елемент тактики припинення масових заворушень. Це елемент стратегії протидії масовим заворушенням політичним керівництвом країни, владою регіону тощо. Адже учасники масових протестів зрідка висувують вимоги до поліції та інших силових структур, що забезпечують публічну безпеку й громадський порядок (винятком здебільшого є випадки, коли протестувальники вимагають звільнити вже затриманих учасників акції). Вимоги організаторів й учасників протесту мають політичний, соціальний, економічний або етнокультурний характер. Задоволення таких вимог не є компетенцією поліції, тож його не може розглядати як елемент тактики її дій.

Щодо збирання та аналізу інформації, прогнозування розвитку подій і варіантів

протиправних дій однозначно видається позиція, за якою цей комплекс заходів слід розглядати як важливий елемент організації і тактики припинення масових заворушень. Він надає можливість: своєчасно запобігти масовим заворушенням; припинити їх без застосування сили або ж мінімізувати її використання; ефективно застосувати таку силу; задокументувати злочинну діяльність і притягнути винних до кримінальної відповідальності. Вважаємо, що інформаційно-аналітичне забезпечення протидії масовим заворушенням має бути покладено на оперативні підрозділи (підрозділи кримінальної поліції), які володіють негласним інструментарієм для збирання інформації, що може бути ефективно використана для викриття конспіративної підготовки цього виду злочину.

Те саме стосується прийняття невідкладних заходів для нейтралізації активних лідерів й угруповань з використанням оперативних і режимних можливостей.

Серед способів дій органів правопорядку із силового припинення масових заворушень В. В. Фомін виокремлює контактні й неконтактні.

Неконтактні способи припускають вплив сил правопорядку на натовп на відстані – за допомогою використання спеціальних технічних й інших, передбачених законом, засобів (водометів, газів, мильної піни тощо). Слід акцентувати на транспортних засобах, що оснащені інфразвуковими випромінювачами. Їх екіпажі захищені звукоізоляцією, спрямовують низькочастотні інфразвукові хвилі в натовп, що має своїм наслідком виникнення в присутніх підсвідомого страху та бажання залишити місце події.

Застосовуючи зазначені засоби, сили правоохоронних органів поступово переміщують натовп у заданому напрямку, розосереджують її учасників. Одночасно здійснюють документування протизаконних дій, збирання доказів, які викривають винних, а потім проводять затримання правопорушників (після розосередження натовпу). Переваги неконтактних способів полягають у тому, що кінцевого результату (припинення масових заворушень) досягають з найменшими втратами цивільного населення та сил правопорядку. Якщо в разі застосування контактних способів неминучою є рукопашна сутичка, що призводить до посилення агресивності натовпу, що стає причиною важких травм, то неконтактні способи є по своїй суті безкровні (Fomin, 2019).

Отже, неконтактні способи припинення масових заворушень є безпечнішими, гуманнішими, ніж контактні.

Проте російська практика обирає шлях активного використання контактних способів, головне в яких – введення спеціальних угруповань сил правопорядку безпосередньо в натовп з метою його, розосередження та розсіювання. Поділ

натовпу проводять в одному або декількох напрямках на дві, три частини й більше. Варіанти обирають залежно від обстановки, наявності сил і засобів, складу, характеру дій, агресивності натовпу тощо.

У разі зосередження правопорушників «у голові» натовпу рекомендовано вводити групи поділу, розосередження (у колону не менше ніж по чотири особи) одночасно з двох сторін у напрямку до центру головної частини натовпу. Під час зближення груп і відділення активних учасників заворушень від основної маси осіб, які перебувають у натовпі, одна частина колони блокує правопорушників, інша – витісняє пасивних учасників натовпу на найближчі вулиці та провулки. У коридори, що утворилися, вводять групи вилучення (та їх прикриття), які затримують правопорушників у блокованій частині натовпу, й передають їх групам конвоювання для доставлення на фільтраційні пункти. Групи документування фіксують злочинні дії учасників масових заворушень, здійснюють збирання доказів їх вини (Fomin, 2019).

Класифікацію силових методів припинення масових заворушень вважаємо неповною, оскільки крім неконтактних і контактних методів, слід виокремити також і змішані. Кожен випадок масових заворушень є унікальним, і методи їх припинення слід обирати з огляду на конкретні умови (географія місцевості, пора року, погода, кількісний та якісний склад натовпу, застосування учасниками акції предметів травматичної дії та зброї; стадія та поширеність масових заворушень тощо). Аналіз цих умов може свідчити про необхідність певної комбінації застосування контактних і безконтактних методів силового припинення.

Загалом слід визнати, що в науковій та методичній літературі країн Європейського Союзу та США бракує уваги питанням силового припинення масових заворушень. Тому дослідження В. В. Фоміна становлять певний інтерес для вітчизняної правоохоронної практики. Вони містять найзагальніші принципи й основні тактичні прийоми припинення заворушень із застосуванням сили.

Водночас слід зауважити, що українські вчені докладають зусиль для наукового розроблення окреслених питань. Зокрема, дослідники розробили модель, яка дає змогу оцінити якість раціонального способу застосування формувань Національної гвардії України з огляду на закономірності протистояння з натовпом за умов масових заворушень, а також показників ефективності (Nazarenko, Luhovskiy, & Lisitsyn, 2017). Українські вчені визначили можливі способи застосування формувань Національної гвардії України, тактичні прийоми дій, які проводять під час виконання службово-бойових завдань; запропонували

вали підходи до формалізації завдання щодо вибору раціональних способів застосування формувань гвардії для припинення масових заворушень (Nazarenko, & Drobakha, 2017). Ці дослідження надають можливість з математичною точністю обирати ефективну тактику силового припинення масових заворушень.

Отже, під час силової протидії масовим заворушенням в Україні слід насамперед ураховувати розробки вітчизняних дослідників.

Наукова новизна

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на підставі аналізу масиву доступних даних щодо теорії та практики протидії масовим заворушенням у різних країнах світу здійснено оцінювання можливості й доцільності застосування певних елементів іноземного досвіду в Україні.

Доведено, що ефективність роботи правоохоронних органів України (як й інших держав) з протидії масовим заворушенням залежить від низки чинників (політичних, юридичних, організаційних тощо). Серед політичних чинників найважливішими є: вчасне застосування керівництвом країни заходів з недопущення виникнення (ліквідації) економічних, соціальних, етнокультурних та інших підстав для стихійних масових заворушень; своєчасне й адекватне реагування політичного керівництва держави на інформацію щодо відкритої інспірації чи конспіративної підготовки масових заворушень; швидке прийняття виважених політичних рішень щодо методів припинення масових заворушень у разі їх виникнення.

Найважливішими юридичними чинниками є наявність у національному законодавстві держави: чітких критеріїв розмежування мирних протестів з масовими заворушеннями; адміністративної відповідальності за порушення правил проведення мирних масових акцій; кримінальної відповідальності за організацію масових заворушень й активну участь у них; чітко визначених підстав для проведення поліцією заходів (зокрема негласних) з виявлення ознак конспіративної підготовки масових заворушень та її документальної фіксації; чітких підстав для тимчасового обмеження поліцією прав людини й основоположних свобод під час силового припинення та розслідування масових заворушень.

Організація поліцейських заходів з протидії масовим заворушенням підлягає алгоритмізації залежно від їх виду (стихийні чи організовані) стадії вчинення, чисельності й етнокультурного складу учасників, агресивності та озброєності натовпу, географічної поширеності й інших особливостей. Під час складання відповідних алгоритмів слід ураховувати місцеві умови й можливість трансформації заворушень в залежності від нових обставин.

Висновки

Здійснене дослідження надало можливість дійти висновків, найважливішими серед яких є такі:

1. Наукові дослідження причин та умов виникнення масових заворушень, динаміки їх розвитку та закономірностей поширення є важливим складником запобігання цьому негативному явищу. Учені країн розвинутої демократії здійснили комплекс досліджень за цим напрямом. Проте зв'язку теорії з практикою бракує. Адже одержані наукові знання недостатньо ефективно втілюють у життя, що засвідчує збільшення кількості та розширення масштабності масових заворушень у США, країнах ЄС та у світі загалом протягом останнього десятиліття. В Україні використання результатів зазначених досліджень можливе лише в надто вузькому спектрі, оскільки причини, умови та характер масових заворушень, притаманних Україні, є відмінними від таких чинників у західноєвропейських країнах і США. Тому актуальними є питання спеціального кримінологічного дослідження факторів й умов, які можуть спричинити виникнення масових заворушень в Україні.

2. Реагування з боку різних держав на масові заворушення доцільно розглядати на двох рівнях. По-перше, це дії політичного керівництва країни. По-друге – дії правоохоронних органів. На першому рівні можливі декілька типових варіантів дій: а) прийняття політичних (управлінських) рішень щодо повного або часткового задоволення законних вимог організаторів й учасників насильницького протесту задля вирішення конфлікту в мирний спосіб; б) категоричне відхилення висунутих вимог із використанням усіх можливих засобів для припинення масових заворушень, зокрема силових; в) ігнорування необхідності прийняття рішень без чітких інструкцій для правоохоронних органів.

Перший варіант є найоптимальнішим (з позиції припинення заворушень без застосування насильства) і найприйнятнішим для правоохоронних органів. Проте цей варіант не гарантує припинення масових заворушень, якщо вони інспіровані певними внутрішніми чи зовнішніми гравцями, добре профінансовані, організовані та керовані. Другий варіант дій призводить до ескалації протестів і підвищує імовірність застосування насильства злочинним натовпом. Третій варіант є найгіршим для правоохоронних органів, оскільки створює ситуацію невизначеності.

3. Європейський досвід засвідчує, що реагування держави на масові заворушення (як на політичному рівні, так і на рівні роботи правоохоронних органів) має ґрунтуватися на чітко виписаних нормах національного законодавства й міжнародних нормативно-правових актів. Найважливішими в цьому контексті є ті законодавчі

акти, які розмежовують законні зібрання громадян з незаконними, а також ті, що визначають, які саме дії натовпу є масовими (цивільними) заворушеннями, і встановлюють кримінальну відповідальність за їх організацію та (або) участь у них.

В умовах сьогодення об'єктивною необхідністю є прийняття спеціального закону України, що унормував би питання реалізації громадянами права на свободу мирних зібрань з детальною регламентацією процедури підготовки та проведення масових заходів, меж можливих дій їх організаторів та учасників, а також порядок дій та повноваження посадових осіб органів влади щодо сприяння громадянам у реалізації їхнього законного права та забезпечення дотримання правопорядку. Такий нормативний акт став би запобіжником для непередбачуваного розвитку подій під час масових заходів.

4. В Україні доцільно використовувати досвід правоохоронних органів країн ЄС щодо принципів превенції стихійних масових заворушень. До таких принципів належать: активне сприяння поліцією учасникам масових мирних акцій у реалізації їхніх законних прав й інтересів; забезпечення чіткого

виконання учасниками таких акцій приписів національного законодавства щодо проведення мирних зборів; формування в суспільстві усвідомлення невідворотності покарання за порушення таких приписів.

Питання негласного виявлення ознак підготовки керованих масових заворушень, проблеми перешкоджання такій підготовці, особливості документування замаху на вчинення та перебігу масових заворушень, специфіку дезінформації та дезорганізації злочинного натовпу; засади розслідування цього виду злочину публічно не обговорюють. Найдоступнішим є іноземний досвід силового припинення масових заворушень. У цьому контексті корисною для України може виявитися практика інших країн щодо залучення до забезпечення правопорядку підрозділів збройних сил, а також застосування безконтактних засобів розосередження та дезорганізації натовпу (баражування гелікоптерів, використання спец-транспорту з інфразвуковими випромінювачами, блокування роботи телекомунікаційних мереж на конкретних ділянках місцевості).

REFERENCES

- Bonnasse-Gahot, L., Berestycki, H., Depuiset, M.-A., Gordon, M. B., Sebastian, R., Rodriguez, N., & Nadal, J.-P. (2018). Epidemiological modelling of the 2005 French riots: a spreading wave and the role of contagion. *Scientific Reports*, 8. doi: 10.1038/s41598-017-18093-4.
- Bykov, T.V., & Kikot-Glukhodedova, A.V. (2017) O vozmozhnosti i dopustimosti privlecheniia vooruzhennykh sil k razresheniiu vnutrikrisisnykh situatsiy v gosudarstve [On the possibility and admissibility of involving the armed forces in resolving intra-crisis situations in the state]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, Bulletin of Tomsk State University*, 26, 14-31. doi: 10.17223/22253513/26/2 [in Russian].
- Drury, J., Stott, C., Ball, R., Reicher, S., Neville, F., Bell, L., Biddlestone, M., Choudhury, S., Lovell, M., & Ryan, C. (2019). A social identity model of riot diffusion: From injustice to empowerment in the 2011 London riots. *European Journal of Social Psychology*, 50(3). doi: 10.1002/ejsp.2650.
- Fomin, V.V. (2019). O nekotorykh voprosakh preduprezhdeniia i presecheniia massovykh besporiadkov [On some issues of prevention and suppression of riots. Penal law]. *Ugolovno-iskpolnitelnoe pravo, Penal law*, 4, vol. 14(1-4), 385-389. doi: 10.33463/2072-2427.2019.14(1-4).4.385-389 [in Russian].
- Galea, S., & Abdalla, S. (2020). COVID-19 Pandemic, Unemployment, and Civil Unrest: Underlying Deep Racial and Socioeconomic Divides. *JAMA*, 324(3), 227-228. doi: 10.1001/jama.2020.11132.
- Hribov, M.L. (2019). Zakhody operativnykh pidrozdiliv z protydii masovym zavorushenniam [Come to the operative children from the support of the mass breakers]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochyntam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku, Criminal and criminological means of counteracting crimes against public safety and public order: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 66-68). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
- Ives, B., & Lewis, J.S. (2020). From Rallies to Riots: Why Some Protests Become Violent. *Journal of Conflict Resolution*, 64(5), 958-986. doi: 10.1177/0022002719887491.
- Moutselos, M. (2020). Fighting for Their Neighborhood: Urban Policy and Anti-State Riots in France. *Social Forces*, 98(4), 1719-1743. doi: 10.1093/sf/soz126.
- Nazarenko, O.L., & Drobakha, H.A. (2017). Formalizatsiia zadachi vyboru ratsionalnykh sposobiv zastosuvannia formuvannia Natsionalnoi hvardii Ukrainy dlia prypynennia masovykh zavorushen [Formalization of tasks for the selection of rational ways of fixing the formation of the National Guard of Ukraine for fixing the mass riots]. *Chest i zakon, Honor and law*, 1, 38-45. doi: 10.33405/2078-7480/2017/1/60/136669 [in Ukrainian].
- Nazarenko, O.L., Luhovskyi, I.S., & Lisitsyn, V.E. (2017). Kompleksna dynamichna model zastosuvannia formuvan Natsionalnoi hvardii Ukrainy pid chas protystoiannia z natovpom za umov masovykh zavorushen [A complex dynamic model of the formation of the National Guard of Ukraine for an hour in defense of the minds of the mass riots]. *Chest i zakon, Honor and law*, 2, 85-91. doi: 10.33405/2078-7480/2017/2/61/136627 [in Ukrainian].
- Newburn, T. (2020). The Causes and Consequences of Urban Riot and Unrest. *Annual Review of Criminology*, 4. doi: 10.1146/annurev-criminol-061020-124931.

- Purbrick, M. (2019). A report of the 2019 Hong Kong protests. *Asian Affairs*, 50:4, 465-487. doi: 10.1080/03068374.2019.1672397.
- Reicher, S., & Stott, C. (2020). On order and disorder during the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*, 59(3), 694-702. doi: 10.1111/bjso.12398.
- Stott, C., & Radburn, M. (2020). Understanding crowd conflict: Social context, psychology and policing. *Current Opinion in Psychology*, 35, 76-80. doi: 10.1016/j.copsyc.2020.03.001.
- Volkov, I.M., & Potsebina, O.H. (2019). Analiz normatyvno-pravovykh aktiv riznykh krain svitu yak zasobu zabezpechennia hromadskoi bezpeky u khodi pryypynennia masovykh zavorushen. [Analysis of the regulatory legal acts of the Russian regions for the sake of ensuring the protection of the community security at the walk of the mass riots]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydii zlochynam proty hromadskoi bezpeky ta publichnoho poriadku, Criminal and criminological means of counteracting crimes against public safety and public order: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 54-55). Kharkiv: KhNUVS [in Ukrainian].
- Wilkinson, S. (2009). Riots. *Annual Review of Political Science*, 12, 329-343. doi: 10.1146/annurev.polisci.12.041307.075517.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Bonnasse-Gahot L., Berestycki H., Depuiset M.-A., Gordon M. B., Sebastian R., Rodriguez N., Nadal J.-P. Epidemiological modelling of the 2005 French riots: a spreading wave and the role of contagion. *Scientific Reports*. 2018. Vol. 8. doi: 10.1038/s41598-017-18093-4.
- Быков Т. В., Кикоть-Глуходедова А. В. О возможности и допустимости привлечения вооруженных сил к разрешению внутрикризисных ситуаций в государстве. *Вестник Томского государственного университета*. 2017. № 26. С. 14–31. doi: 10.17223/22253513/26/2.
- Drury J., Stott C., Ball R., Reicher S., Neville F., Bell L., Biddlestone M., Choudhury S., Lovell M., Ryan C. A social identity model of riot diffusion: From injustice to empowerment in the 2011 London riots. *European Journal of Social Psychology*. 2019. Vol. 50. Issue 3. doi: 10.1002/ejsp.2650.
- Фомин В. В. О некоторых вопросах предупреждения и пресечения массовых беспорядков. *Уголовно-исполнительное право*. 2019. Т. 14 (1–4). № 4. С. 385–389. doi: 10.33463/2072-2427.2019.14(1-4).4.385-389.
- Galea S, Abdalla S. COVID-19 Pandemic, Unemployment, and Civil Unrest: Underlying Deep Racial and Socioeconomic Divides. *JAMA*. 2020. No. 324 (3). P. 227–228. doi: 10.1001/jama.2020.11132.
- Грібов М. П. Заходи оперативних підрозділів з протидії масовим заворушенням. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 66–68.
- Ives B., Lewis J. S. From Rallies to Riots: Why Some Protests Become Violent. *Journal of Conflict Resolution*. 2020. No. 64 (5). P. 958–986. doi: 10.1177/0022002719887491.
- Moutselos M. Fighting for Their Neighborhood: Urban Policy and Anti-State Riots in France. *Social Forces*. 2020. Vol. 98. Issue 4. P. 1719–1743. doi: 10.1093/sf/soz126.
- Назаренко О. Л., Дробаха Г. А. Формалізація задачі вибору раціональних способів застосування формування Національної гвардії України для припинення масових заворушень. *Честь і закон*. 2017. № 1. С. 38–45. doi: 10.33405/2078-7480/2017/1/60/136669.
- Назаренко О. Л., Луговський І. С., Лісіцин В. Е. Комплексна динамічна модель застосування формувань Національної гвардії України під час протистояння з натовпом за умов масових заворушень. *Честь і закон*. 2017. № 2. С. 85–91. doi: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2017/2/61/136627.
- Newburn T. The Causes and Consequences of Urban Riot and Unrest. *Annual Review of Criminology*. 2021. Vol. 4. doi: 10.1146/annurev-criminol-061020-124931.
- Purbrick M. A report of the 2019 Hong Kong protests. *Asian Affairs*. 2019. No. 50:4. P. 465–487. doi: 10.1080/03068374.2019.1672397.
- Reicher S., Stott C. On order and disorder during the COVID-19 pandemic. *British Journal of Social Psychology*. 2020. No. 59(3). P. 694–702. doi: 10.1111/bjso.12398.
- Stott C., Radburn M. Understanding crowd conflict: Social context, psychology and policing. *Current Opinion in Psychology*. 2020 Vol. 35 P. 76–80. doi: 10.1016/j.copsyc.2020.03.001.
- Волков І. М., Поцєбіна О. Г. Аналіз нормативно-правових актів різних країн світу як засобу забезпечення громадської безпеки у ході припинення масових заворушень. *Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 квіт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 54–55.
- Wilkinson S. Riots. *Annual Review of Political Science*. 2009. Vol. 12. P. 329–343. doi: 10.1146/annurev.polisci.12.041307.075517.

Стаття надійшла до редколегії 03.12.2020

Cherniavskiy S. – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2711-3828>;

Hribov M. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2437-5598>;

Korzun A. – Postgraduate Student of the Department of Operative and Searching Activity of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-7579>

Usage of the Foreign Experience of Mass Disorders' Counteraction in Ukraine

The purpose of the research is the evaluation of the foreign experience of mass disorders' counteraction and making suggestions as to the feasibility and possibility of its individual elements' usage in Ukraine. Methodology. A general dialectical method of scientific cognition of real phenomena and also their links with the practical activities of law enforcement agencies is used in order to achieve this purpose. Special research methods used in the article are: method of systematic analysis; comparative-law; comparative; modelling ones. The theoretical backgrounds of the study are the latest scientific works of native and foreign scientists in the chosen field. The scientific novelty of the study is contained in such a fact that, on the ground of the available data scope's analysis as to the theory and the practice of mass disorders' counteraction in different countries, the assessment of the possibility and feasibility of applying certain elements of foreign experience in Ukraine is presented. Conclusions. The causes and conditions of mass disorders outbreaks, the dynamics of their development and the patterns of their spreading are precisely studied by the scientists of the developed democracies' countries. However, the usage of the above-mentioned researches' results in Ukraine is possible only in a very narrow range, because the causes, the conditions and the nature of mass disorders, usual for Ukraine, are different from these factors in other countries. The state's response to mass disorders should be considered at two levels: the first one is the actions of the country's political governance (regional, city governance); the second one – the actions of law enforcement agencies. At both levels, the response should be based on clearly defined norms of national legislation, including those ones that differentiate legal and illegal gatherings, as well as those norms which determine what crowd actions can be classified as riots and establish responsibility for their organization and participation in such crimes. The legislation of Ukraine needs to be improved in this part. The experience of the EU law enforcement agencies as to the principles of spontaneous riots' prevention is worth to be used in Ukraine. Such principles include: active police assistance to the participants of mass peaceful actions in the realization of their legal rights and interests; guarantee of the clear obedience by participants of such gatherings to the norms of the national legislation as to the carrying out peaceful assemblies; creation in the society the awareness of punishment's inevitability for violation of the specified instructions.

Keywords: mass disorders; crime prevention; law enforcement agencies; police; foreign experience.